

Ida Raffaelli

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

iraffaelli@ffzg.unizg.hr

Model leksikalizacijskih obrazaca – od teorijskoga okvira do praktične primjene¹

Ovim se radom predstavlja *model leksikalizacijskih obrazaca* u različitim lingvističkim kontekstima, od teorijskih i tipoloških do psiholingvističkih istraživanja. Model se teorijski oslanja na strukturalističku lingvistiku i kognitivnu lingvistiku, osobito na kognitivnolingvističku tezu o leksičko–gramatičkom kontinuumu, polazeći tako od pretpostavke o nerazdvoljivosti leksikona i gramatike. U radu se model smješta na razmeđe rječotvorja, leksikologije i sintakse te se opisuju gramatički procesi koji su u podlozi nastajanja leksikalizacijskih obrazaca. Također se razmatra odnos leksikalizacijskih obrazaca prema leksikalizaciji i imenovanju, kao i njihovo mjesto u okviru onomasioloških i leksikoloških pristupa oblikovanju leksema, s obzirom na različite lingvističke tradicije. Poseban se naglasak stavlja na primjenjivost modela u tipološkim, ali i u psiholingvističkim i neurolingvističkim istraživanjima.

Ključne riječi: model leksikalizacijskih obrazaca; leksikalizacija; rječotvorje; sintaksa; hrvatski

1. Uvod

Temeljna je namjera ovoga rada dati sustavan i cjelovit prikaz modela koji unazad više od desetak godina razvijamo i primjenjujemo (Raffaelli, 2012; 2013; 2016; Raffaelli i Kerovec, 2017; Katunar i Raffaelli, 2018; Raffaelli, Katunar i Kerovec, 2019) u različitim lingvističkim kontekstima i koji se tijekom svojega oblikovanja i razvoja pokazao kao relevantan i primjenjiv u različitim istraživanjima – od tipoloških do psiholingvističkih. Riječ je o *modelu leksikalizacijskih obrazaca*, koji se oslanja

1 Zahvaljujem anonimnim recenzentima na komentarima i kolegi prof. dr. sc. Branimiru Belaju na prijateljskome i konstruktivnome čitanju i komentiranju članka. Mnogi njegovi prijedlozi uključeni su u završnu inačicu rada.

na dva temeljna teorijska lingvistička okvira koji nisu oprečni, već se dopunjuju i sustavno dograđuju. Prvi je strukturalistička lingvistika i njezine temeljne postavke o jeziku kao sustavu koji se zasniva na različitim tipovima odnosa u koji ulaze njegovi elementi. Drugi je kognitivna lingvistika, koja promatra jezik kao dio kognitivnih sposobnosti u kojemu se zrcale obilježja ljudskoga uma.² Najvažniji je teorijski aspekt kognitivne lingvistike koji je relevantan za oblikovanje i razumijevanje modela leksikalizacijskih obrazaca teza o leksičko–gramatičkome kontinuumu (Langacker, 1987; Barlow i Kemmer, 2000), o čemu će kasnije biti više riječi.

S obzirom na to da se u kognitivnolingvističkome teorijskom kontekstu leksičko–gramatički kontinuum tumači kao nepostojanje čvrsto odredivih granica između jedinica koje pripadaju gramatici i onih koje pripadaju leksikonu te da nije riječ o dvama odvojenim polovima jezičnoga sustava, cilj je *modela leksikalizacijskih obrazaca* opisati leksičke strukture i način njihova ustroja te općenito „punjenja“ leksikona zastupajući tezu o međusobnoj uvjetovanosti leksikona i gramatike.

U tome smislu model leksikalizacijskih obrazaca treba promatrati iz perspektive rječotvorja, leksikologije, ali i sintakse, o čemu ćemo raspravljati u poglavljima koja slijede. Osim toga namjera nam je model leksikalizacijskih obrazaca prikazati u kontekstu širih teorijskih okvira, posebice strukturalističkih, a sam pojam *leksikalizacijski obrazac* objasniti s obzirom na a) odnos između jezičnoga sustava i upotrebe te b) gramatičke procese koji su u pozadini njihova oblikovanja. Stoga ćemo posebnu pozornost usmjeriti definiranju gramatičkih procesa u pozadini leksikalizacijskih obrazaca jer smatramo bitnim dati njihov jasan gramatički okvir. Također ćemo dati uvide u njegovu primjenu u različitim vidovima lingvističkih istraživanja, posebice u kontrastivnim i tipološkim, ali ćemo istaknuti i njegovu nešto recentniju primjenu u psiholingvističkim i neurolingvističkim istraživanjima koja je omogućila i teorijske uvide u tumačenje odnosa procesa *imenovanja* i *leksikalizacije*. Ovaj ćemo rad završiti zaključnim napomenama kojima ćemo istaknuti relevantnost ovoga modela, ali i njegove moguće buduće razrade.

2. Model leksikalizacijskih obrazaca na razmeđu rječotvorja i leksikologije

Da bismo jasno odredili mjesto *modela leksikalizacijskih obrazaca* u odnosu na temeljne postupke kojima se opisuje način oblikovanja leksema, tj. popunjavanja leksikona, moramo se i pojmovno i terminološki odrediti prema dvama temeljnim postupcima, a to su *tvorba riječi* i *leksikalizacija*. Naime, u kroatističkoj jezikoslovnoj literaturi postoje pojmovna i terminološka preklapanja, pa i različita tumačenja postupaka kojima nastaju novi leksemi te je stoga potrebno istaknuti najrelevantnija tumačenja i definicije. Već Babić u *Tvorbi riječi u hrvatskome književnome jeziku* (dalje *Tvorba*) (2002, str. 23) napominje da „tvorba riječi kao jezikoslovna disciplina pri-

2 O tome vidi više u Raffaelli (2004) i (2015a).

pada leksikologiji, znanosti o rječničkom blagu, i po tome ne bi išla u gramatiku“. Nadalje napominje da tvorba riječi ide u gramatiku jer se riječi tvore po određenom mehanizmu, a gramatika proučava jezične mehanizme (Babić, 2002, str. 23–24). Stoga je za Babića (2002, str. 24) tvorba riječi „takvo slaganje morfema ili riječi kojim nastaje nova riječ, nova rječnička (leksička) jedinica (...)“. Time Babić u *Tvorbi* jasno ističe da tvorba riječi ima dodirnih točaka s leksikologijom, a samim time i procesom leksikalizacije (i zapravo je smatra njezinim dijelom), ali i gramatikom jer joj je u središtu opis jezičnih mehanizama, a to je primarno svojstvo gramatike i gramatičkoga opisa. No, za razliku od Babića, Silić i Pranjković (2005, str. 37) upotrebljavaju naziv *rječotvorje* te napominju da je to onaj dio morfologije ili oblikoslovlja koji proučava tvorbu novih riječi. Time autori tvorbu riječi, odnosno rječotvorje u njihovu nazivlju, smještaju isključivo unutar gramatike, ne ostavljajući mogućnost njegova povezivanja s leksikologijom. O *rječotvorju* govori i Tafra (2014), ali, za razliku od Silića i Pranjkovića, ističe da se na rječotvorje treba gledati mnogo šire, tj. da se stvaranje novih riječi ne može promatrati samo iz perspektive gramatike već i iz perspektive semantike odnosno leksikologije. Naime, u nastanku novih riječi ne sudjeluju samo gramatički procesi već i značenjski. Time je Tafra bliska i Kuninu nazivlju (2006), a i prijedlozima naziva koje daje Marković (2012). Marković (2012, str. 54) osim naziva tvorba riječi rabi i nazive *rječotvorje*, *rječogradba* i *rječotvorba*. No budući da cilj ovoga rada nije raspravljati o nazivlju koje se u kroatističkoj jezikoslovnoj literaturi rabi, već smjestiti model leksikalizacijskih obrazaca s obzirom na definirane postupke (i pripadajuće im discipline), ističemo da je u Markovićevim razradama rječotvorje sveobuhvatan naziv koji obuhvaća „i postupke promjene značenja, poput metaforizacije, eponimizacije, potom leksičko posuđivanje i sl.“ (Marković, 2012, str. 54).

S obzirom na izneseno razvidno je da se model leksikalizacijskih obrazaca dotiče Markovićeva *rječotvorja*, ali i Tafrina tumačenja toga pojma i naziva ističući da nastanak novih riječi nije uvjetovan samo gramatičkim mehanizmima, odnosno da se ne može promatrati bez uvida u značenjske procese koji sudjeluju u njihovu oblikovanju. Isto tako, model leksikalizacijskih obrazaca komplementaran je i Babićevu tumačenju tvorbe riječi kada propitkuje koliko je ona dijelom gramatike, a koliko leksikologije.

Upravo zbog takva pozicioniranja model leksikalizacijskih obrazaca nije u neskladu s postojećim i prihvaćenim pogledima na postupke i discipline koje ih sustavno opisuju unutar jezikoslovne kroatistike, a kojima se ponajprije opisuje nastanak riječi u hrvatskome jeziku. Stoga valja napomenuti da se model leksikalizacijskih obrazaca dotiče s jedne strane rječotvorja, a s druge strane leksikologije. Naime tumačenje procesa leksikalizacije općenito u suštini je samoga modela leksikalizacijskih obrazaca.

Leksikalizacija se tumači ponajprije kao proces kojim nastaju novi leksemi i kojim se popunjava leksikon nekoga jezika (Raffaelli, 2015a, str. 73). Nastanak novih leksema podrazumijeva da određeni jezični oblici služe za oblikovanje i kodiranje

značenja. Stoga se leksikalizacija može promatrati i kao proces kojim pojmovne strukture postaju jezičnima. To znači da je leksikalizacija proces koji podrazumijeva uokvirivanje značenja pomoću određenoga jezičnog oblika. Također, može se odnositi i na procese kojima pojmovne strukture postaju dijelom jezičnih struktura, odnosno načine na koje nastaju nova jezična značenja (Raffaelli, 2015a, str. 73). Time se ističe da se leksikalizacija ne mora nužno odnositi samo na nastanak novih leksema već i na nastanak polisemije jer postojeći leksem (jezični oblik) počinje dobivati nova značenja, tj. leksikalizirati nova značenja. Tako primjerice glagol *adresirati* ne znači samo ‘uputiti pošiljku’ već pod utjecajem engleskoga jezika znači i ‘istaknuti’ kada se pojavljuje s imenicama *problem*, *tema*, *uzrok*, *izazov*, *pitanje*, u sintagmama *adresirati problem/pitanje* itd. U Hrvatskoj kolokacijskoj bazi te sintagme nema, no spomenuta sintagma jasno pokazuje da je glagol *adresirati* leksikalizirao novo značenje koje se učestalo pojavljuje u Hrvatskome mrežnom korpusu (HrWaC, Ljubešić i Klubička, 2014).³ Bez obzira na to što je riječ o značenjskome posuđivanju iz engleskoga jezika, riječ je o postupku leksikalizacije novoga značenja koje glagol *adresirati* ostvaruje i dalje s akuzativnom dopunom (kao u *adresirati pismo*), ali te dopune pripadaju drugim semantičkim poljima.

Osim s tvorbom riječi, odnosno rječotvorjem i leksikologijom, leksikalizacija je neizostavno povezana i s *onomasiologijom*, tj. onomasiološkim pristupom leksiku i leksičkim strukturama, koji svoju dugu tradiciju ima u europskoj strukturalističkoj lingvistici, na što ćemo se također osvrnuti u razdjelima koji slijede.

2.2. Leksikalizacija i onomasiologija

Budući da smo *model leksikalizacijskih obrazaca* prikazali u odnosu na rječotvorje i leksikologiju, odnosno istaknuli da se njime zahvaćaju tvorbeni procesi i leksikalizacija u općenitome i najširem smislu riječi kao uokvirivanje pojmovnoga sadržaja u jezični oblik, znači da se modelom leksikalizacijskih obrazaca nastoje što obuhvatnije opisati temeljni procesi pri nastanku novih leksema.

Stoga valja model povezati i s *onomasiologijom* (grč. *ónoma* ‘ime’) – pristupom opisa načina nastanka novih leksema (riječi) koji svoju tradiciju vuče od Viléma Mathesiusa (1975), preko Kurta Baldingera (1964, 1984), koji govori o onomasiološkim poljima, Andreasa Blanka (2003) u okvirima kognitivnolingvističkih teorijskih okvira pa do Pavola Štekauera (2005, str. 207–208), koji pristup povezuje s tvorbom riječi, ali ga smatra obuhvatnijim od same tvorbe napominjući da ga treba povezati i s leksikologijom.

Načelno je obilježje onomasiologije, a što možemo odrediti i kao objedinjujuću crtu svih spomenutih autora, zanimanje i interes za postupke kojima pojam postaje jezično uokviren, tj. biva izražen jezičnim oblicima. Drugim riječima, zanimanje je onomasiologije kako pojam biva iskazan jezičnim strukturama te kojim se

3 Primjerice, u HrWaC-u se sintagma *adresirati pismo* pojavljuje 15 puta, dok se sintagma *adresirati problem* pojavljuje 57 puta, a *adresirati pitanje* 28 puta.

mehanizmima to u jeziku omogućava. Mathesius (1975, str. 16) tako iz perspektive funkcionalnoga pristupa jeziku govori o *funkcionalnoj onomatologiji*, kojoj je cilj opisati jezične jedinice koje sudjeluju u imenovanju (tj. *imenujuće jedinice*)⁴, što je sadržano i u nazivu same discipline. Također, smatra da *funkcionalna onomatologija* objedinjuje i semantiku (leksikologiju), opisujući značenja koja jedinice dobivaju s obzirom na kontekst i pragmatičke uvjete, te tvorbu riječi i morfologiju u širem smislu. Dakle, Mathesius jasno ističe da se funkcionalna onomatologija oslanja na ostale srodne discipline, tj. da obuhvaća promatranje procesa oblikovanja *imenujućih jedinica* koji su u fokusu navedenih disciplina u vrlo širokome i obuhvatnome okviru. To mu omogućava da pokaže razlike u jezičnim oblicima u procesu imenovanja između engleskoga i češkoga, ali i drugih neindoeuropskih jezika, a s obzirom na tipološke razlike među jezicima. Time Mathesius otvara bitan istraživački prostor *funkcionalnoj onomatologiji*, a to je njezina tipološka relevantnost i svrsishodnost, što je u suštini Mathesiusovih istraživanja. Osim toga, *imenujuće jedinice* (zajedno s rečenicom kada se stavljaju u međusobne odnose) uokviruju govornikove misli. Naime, kao što se na temelju ovih nekoliko redaka može razabrati, *funkcionalna onomatologija* pretpostavlja objedinjavanje leksikologije, rječotvorja i gramatike u širem smislu s ciljem obuhvatnih uvida u mehanizme koji se aktiviraju pri nastanku novih riječi, a što posljedično ima implikacije i na šire sintaktičke strukture. Također, Mathesiusovo tumačenje oblikovanja *imenujućih jedinica*, a onda i rečenica, sukladno je suvremenim lingvističkim pristupima koji jezične strukture promatraju kao specifična uokvirivanja govornikova pojmovnoga sustava, a o čemu će kasnije biti više riječi.

Nadalje, valja napomenuti da je onomasiologija duboko u tradiciji češke lingvistike te da se razvija u suvremenim teorijsko–metodološkim okvirima, posebice s obzirom na odnos s tvorbom riječi. Grzega (2002, str. 55–56) tako ističe da onomasiološki pristup tvorbi riječi odnosno rječotvorju ima svoju dugu tradiciju te da pruža cjelovit i sustavan pristup proučavanju mogućnosti oblikovanja novih riječi. Također, pozivajući se na svoje prethodnike (npr. Kocha), ističe relevantnost kognitivnih procesa koji sudjeluju u imenovanju pojma, no dodaje da za davanje naziva nekomu pojmu kognitivni procesi nisu dovoljni, već govornik mora odabrati i formalne jezične mogućnosti kako bi ih pretočio u zvuk.⁵ Razvidno je da su i u Grzeginu pristupu onomasiologiji zastupljeni suvremeni aspekti razumijevanja procesa pridavanja naziva pojmovima, koji moraju biti promatrani objedinjeno, dakle kroz formalne i kognitivne procese koji su neophodni za cjelovito oblikovanje novih leksema. Štekauer (2005, str. 213–214) potrebu za širim promatranjem nastanka novih leksema kroz prizmu onomasiologije obrazlaže time da se tvorba riječi ne može odvojiti od sintakse jer različiti tipovi afikasa sudjeluju u oblikovanju leksema pa on govori o svojevrsnoj „kooperaciji“ između leksičkih elemenata, tvorbe i sintakse.⁶

4 Engleski je naziv *naming units*.

5 Grzega ovom poznatom lingvističkom tvrdnjom (od Saussurea naovamo, uključivši i kognitivnu lingvistiku) ističe važnost uparivanja kognitivnih procesa i jezične forme u procesu imenovanja.

6 Njegov je pristup tomu trodijelnom odnosu nešto drukčiji negoli ćemo ga mi kasnije predstaviti.

Sustavan pristup onomasiologiji i njezinoj primjeni u razumijevanju semantičkih polja dao je jedan od najistaknutijih strukturalističkih semantičara Kurt Baldinger (1964, 1984). On je u semantički opis uveo *model onomasioloških polja*, koja su bila bitno drukčije ustrojena od tada dominantnoga Trierova modela polja. Prvo, Baldinger rabi naziv onomasiološko polje jer time ističe da leksemi koji čine određeno onomasiološko polje *imenuju* određeno pojmovno polje ili pojmovnu domenu na specifičan način. Drugo, Baldingerova onomasiološka polja pretpostavljaju heterogenu strukturu u odnosu na Trierovu homogenu strukturu polja. To znači da u procesu imenovanja neki leksemi bolje imenuju određeni pojam od nekih drugih. Treće, da bi to dokazao, Baldinger onomasiološka polja neizostavno veže uz semasiološka polja. Semasiološka polja nisu ništa drugo negoli polisemne strukture svakoga pojedinog leksema. S obzirom na svoju višeznačnost pojedini leksem zauzima svoje mjesto unutar onomasiološkoga polja. Tako će primjerice glagol *gledati* zauzeti središnje mjesto u onomasiološkome polju glagola vidne usmjerene percepcije u odnosu na *motriti*, *promatrati*, *zamijetiti*, *spaziti* itd. Naime, svaki od spomenutih glagola odnosi se na određeni specifični aspekt vidne usmjerene percepcije, s obzirom na npr. trajanje, pomnost usmjeravanja vida itd. Osim toga, uporaba spomenutih glagola puno je uža od uporabe glagola *gledati*, jednako kao i njihova moguća metaforička proširenja.

Dakle, Baldingerov pristup onomasiologiji različit je u odnosu na prije spomenute utoliko što onomasiološki proces promatra u kontekstu jezične strukture i neraskidive veze sa značenjskim strukturama svakoga pojedinog leksema koji čini to polje. Leksem se dakle smješta u određeno onomasiološko polje s obzirom na značenjsku (nerijetko višeznačnu leksičku) strukturu.

Posebno mjesto za razumijevanje važnosti onomasiologije na razmeđu rječotvorja, leksikalizacije te kognitivne lingvistike ima *kognitivna onomasiologija* u razradama Andreasa Blanka (2003). Naime, u njegovu pristupu onomasiologiji temeljni je naglasak na mogućnostima rekonstrukcije enciklopedijskih podataka koji su imenovanjem uokvireni u leksemu. Poznat je njegov primjer s pojmom ‘šibica’, ‘drvce kojim se pali vatra’, a koji se u različitim jezicima može imenovati na različite načine. Ti načini u Blankovu tumačenju onomasiologije podrazumijevaju i definiranje tvorbenih obrazaca koji sudjeluju u procesu leksikalizacije i „pomažu“ pri zahvaćanju određenih enciklopedijskih podataka kao bitnih pri procesu leksikalizacije. Tako je u francuskome leksem *allumette* izveden oblik tvoren od glagolske osnove *allum(er)* ‘zapaliti’ i deminutivnoga sufiksa *-ette*. Time Blank jasno pokazuje da je u procesu imenovanja nužno promatrati značenjske i gramatičke procese zajednički jer objedinjeno omogućavaju uokvirivanje enciklopedijskih podataka u značenje leksema kojim imenujemo određenu pojavnost. Usporedimo li tako francuski naziv s njemačkim leksemom *Streichholz*, vidimo nekoliko razlika. U prvome redu riječ je o različitim gramatičkim procesima u dvama jezicima. U francuskome je riječ o sufiksaciji, dok je u njemačkome riječ o slaganju. No još je zanimljivije kako ta dva procesa zahvaćaju različite enciklopedijske podatke. U njemačkome imamo

složenicu nastalu od glagola *streichen* ‘okrznuti’ i imenice *Holz* ‘drvo’. Njemački jezik dakle pokazuje posve drukčiji način razumijevanja i imenovanja ‘drvca kojim se pali vatra’. Njemački leksikalizira radnju ostrugivanja uporabom drva (ne maloga kao u francuskome). U hrvatskome imamo leksem *šibica*, koji ponovno ističe da je riječ o malome predmetu, malenoj šibi, ili *žigica*, koji osim malenosti leksikalizira, kao i francuski, radnju paljenja (od *žigati*).

Blankov pristup onomasiologiji u kontekstu kognitivne lingvistike donosi jednu bitnu novu perspektivu, a to je kako na temelju procesa leksikalizacije možemo proniknuti u razumijevanje svijeta oko nas, odnosno u jezično oblikovanje enciklopedijskih podataka i stvaranje pojmovnih struktura. Drugim riječima, Blankova kognitivna onomasiologija omogućava uvide u različite načine razumijevanja svijeta te različito oblikovanje znanja o svijetu s obzirom na enciklopedijske podatke koji su uokvireni jezičnim izrazom u procesu leksikalizacije.

Na temelju toga modela razvijena je *poredbena dijakronijska onomasiologija* – model koji, preuzimajući neke od temeljnih postavki Blankova pristupa, onomasiologiju definira i kao relevantan pristup za razumijevanje dijakronijskih značenjskih promjena, odnosno dodatno kao model koji u okviru kognitivnolingvističkih teorijskih postavki nudi rješenja za jedno od najintrigantnijih pitanja koja kognitivna dijakronijska semantika postavlja, a to je možemo li rekonstruirati enciklopedijske podatke.

Iako se *poredbena dijakronijska onomasiologija* kao model unutar dijakronijske kognitivne semantike (Raffaelli, 2009) načelno oslanja na Blankov pristup, njezina je temeljna primjena u oblikovanju *kulturnoga kognitivnog modela*, strukture koja pokazuje da postoje jezični elementi (leksemi) koji dijele neka zajednička obilježja, a to je ponajprije zahvaćanje istih ili vrlo sličnih enciklopedijskih podataka u procesu leksikalizacije. Tako se definiralo postojanje stabilne pojmovne veze unutar indoeuropske jezične porodice između pojmovnih domena ‘divlja zvijer’, ‘žestina’ (okus i vremenske prilike) i ‘čovjek’. Pridjevi poput hrvatskoga *ljut*, francuskoga *fier* (starofrancuskoga *fiers*), starovisokonjemačkoga *grim* i engleskoga *grim* odnose se na silovitost i žestinu vremenskih prilika (vjetra, mora), okusa (izuzev pridjeva *grim* u obama jezicima), čovjekove emocije (ljutnje, bijesa) i karaktera (oholost kod *fier*). Naravno, to su samo neki od mnogih indoeuropskih pridjeva pomoću kojih se leksikaliziraju ti pojmovi, pa stoga i govorimo o kulturnome kognitivnom modelu kao o strukturi znanja o svijetu do koje smo proniknuli utvrđivanjem enciklopedijskih podataka kao sastavnih značenjskih obilježja zahvaćenih leksikalizacijom u različitim živućim i izumrlim indoeuropskim jezicima.

Ovaj pregled razumijevanja leksikalizacije unutar onomasiologije pokazao je potrebu obuhvatnoga tumačenja različitih mehanizama koji omogućavaju uokvirivanje pojmovne strukture, tj. enciklopedijskih podataka. Time smo htjeli naglasiti da se za sustavno objašnjenje *modela leksikalizacijskih obrazaca* trebamo osloniti na rječotvorje, leksikologiju, ali neizostavno i na sintaksu, a s ciljem tipološki svrsishodne šire primjene.

3. Model morfosemantičkih obrazaca kao uvod u model leksikalizacijskih obrazaca

Model morfosemantičkih obrazaca kako ga razvijamo u posljednjih skoro dva deset godina (Raffaelli i Kerovec, 2008, 2016; Raffaelli, 2012, 2013, 2015b, 2017, Filko i Raffaelli, 2017) nastao je oslanjajući se ponajprije na Guiraudov model morfosemantičkih polja (1967). Riječ je o prvorazrednome strukturalističkom modelu opisa leksičkih struktura koji se izdvaja od ostalih modela polja u razdoblju strukturalizma po tome što ga ne čine isključivo parasinonimski ustrojeni leksemi već leksemi tvoreni prema različitim tvorbenim obrascima.⁷ Središte svakoga morfosemantičkog polja jest *etimon* (koji može biti korijen, osnova ili temeljni leksem).⁸ Svaki leksem koji tvori morfosemantičko polje s etimonom je povezan morfološki i značenjski. Tako je primjerice imenica *vid* središte morfosemantičkoga polja koje tvore glagoli poput *vidjeti*, *uvidjeti*, *zavidjeti*, *svidjeti se*, ali i pridjevi *vidan*, *razvidan*, *providan*, *slabovidan*, *dalekovidan*, *vidljiv* i mnogi drugi.⁹ Već je na temelju tih nekoliko leksema razvidno da su oni s etimonom, odnosno u ovome slučaju imenicom *vid*, povezani i gramatički (morfološki) i značenjski. Također je vidljivo da su neki leksemi poput glagola *vidjeti* bliskiji središtu morfosemantičkoga polja, dakle imenici *vid*, jer su neposredno tvoreni od imenice te pripadaju skupini odimenskih glagola. Glagoli *uvidjeti* ili *izvidjeti* udaljeniji su od središta polja jer su tvoreni prefiksacijom od glagola *vidjeti*. Osim toga nisu samo tvorbeni procesi „udaljili“ *uvidjeti*, *zavidjeti* ili *svidjeti se* od imenice *vid*. Važnu ulogu također imaju i kognitivni procesi kao metafora (u spomenutim primjerima utemeljena na ‘vidu’ kao izvornoj domeni) ili pojmovna bliskost.¹⁰ Navedena tri glagola vrlo zorno ilustriraju različite tipove njihovih značenjskih pomaka, a koji upućuju ne samo na tvorbenu već i na značenjsku povezanost s imenicom *vid*. Morfosemantičko polje imenice *vid* pokazuje ne samo derivacijsku porodicu imenice *vid* već i značenjsku povezanost i motiviranost između deriviranih leksema,¹¹ odnosno mehanizme koji su djelatni pri njihovu oblikovanju.

Budući da se model morfosemantičkih obrazaca neposredno naslanja na Guiraudov model morfosemantičkih polja, ali se istodobno proširuje temeljnim kognitivnolingvističkim postavkama, ponajprije tumačenjem kognitivnih mehanizama kao što su metafora i pojmovna bliskost, koji istodobno sudjeluju u procesu obliko-

7 Više o modelu morfosemantičkih polja vidi u Raffaelli (2015a, str. 142–146).

8 Guiraud ostavlja priličnu slobodu istraživaču da odredi etimon. To ima prednosti utoliko što omogućava definiranje strukture morfološkoga polja s dijakronijskoga ili sinkronijskoga stajališta, ali ima i nedostatke jer kriteriji za određenje središta polja nisu ujednačeni.

9 Hrvatsko morfosemantičko polje s leksemom *vid* kao središtem uspoređeno je s engleskim morfosemantičkim poljima s leksemima *see* ‘vidjeti’ i *sight* ‘vid’ u Filko i Raffaelli (2017).

10 Pojmovna bliskost pojam je koji se odnosi na proces gradbe značenja. Koch (1999, str. 146) pod pojmovnom bliskošću podrazumijeva vezu između dvaju elemenata istoga okvira, dakle strukturirane cjeline ljudskoga znanja o svijetu. Pojmovna bliskost temelji se na izvanjezičnim odnosima bliskosti; budući da pojmovi moraju pripadati istomu okviru, odnosno prizivati jedan drugoga, među njima mora postojati asocijativni odnos.

11 Analiza pokazuje širinu derivacijskoga polja koja se ogleda i u širini različitih pomaka u značenju temeljenih na domeni ‘vid’, a preslikava se na domene ‘znanje’, ‘osjećaji’, ‘karakterne osobine’, ‘svojstvo’ i drugo.

vanja leksema,¹² on je tijekom vremena širio svoje tumačenje morfosemantičkih procesa i struktura. Tako primjerice Katunar (2021, str. 157), nadovezujući se na model morfosemantičkih obrazaca te ističući idiomatična svojstva glagolsko–prijedložnih konstrukcija, ali i konstrukcija općenito, govori o *morfosemantičkim idiomima* napominjući da svaki proces metaforizacije ili kojega drugog kognitivnog procesa dovodi do idiomatizacije novonastaloga leksema kao primjerice u *ovisiti* spram *visiti* ili *zadubiti se* u odnosu na *dubiti*. To znači da je značenje deriviranih glagolskih oblika više od zbroja značenja prefiksa i glagolske osnove jer je metafora mehanizam koji pridonosi idiomatizaciji. Kako autorica napominje, iako je riječ o zasebnim idiomatiziranim jedinicama, one posredstvom metafore nisu lišene unutarnje značenjske strukturiranosti, što znači da se i formalni i značenjski mehanizmi koji sudjeluju u oblikovanju morfosemantičkih idioma mogu analitički definirati. Tu tvrdnju smatramo vrlo bitnom jer daje odličnu podlogu za razlučivanje modela morfosemantičkih obrazaca od modela leksikalizacijskih obrazaca. Naime u fokusu je modela morfosemantičkih obrazaca opis mehanizama koji određuju unutarnju značenjsku strukturu leksema koja je omogućena rječotvornim, ali i drugim gramatičkim, ponajprije sintaktičkim, procesima.

Naime, sustavnim radom na razradama modela morfosemantičkih obrazaca utvrđeno je da primjerice morfosemantički povezani leksemi kao što su *tresti / treskati / zatreskati / zatreskati se* u ili *gledati / ugledati / ugledati se na* ili *osvrnuti se / osvrnuti se na*, *kušati / okušati se u*¹³ i drugi, osim što dijele tvorbena i značenjska obilježja, bitne pomake u značenju ostvaruju otvarajući mjesto prijedložnim dopunama. Katunar (2015, 2021) tako ističe da glagoli koji se prema tradicionalnim gramatičkim opisima pojavljuju u odnosu jake rekije funkcioniraju kao glagolsko–prijedložne konstrukcije. Drugim riječima, postalo je razvidno da model ne može biti ograničen samo na rječotvorne procese jer u tvorbi hrvatskoga leksika osim rječotvornih mehanizama sudjeluju i sintaktički. Naime, kako ističe Katunar (2021), strukture kao *držati do*, *visiti (visjeti) nad* ili *vjerovati u* jesu glagolsko–prijedložne konstrukcije koje su u svojoj naravi idiomatične (pokazujući različit stupanj, tj. *držati do* zasigurno je najidiomatičnija) i čije je značenje složenije od zbroja pojedinačnih značenja jezičnih elemenata od kojih su sastavljeni. Primjeri takvih konstrukcija predstavljaju čvrstu vezu između glagola i prijedloga tvoreći zajednički novo značenje, morfosemantički jednako motivirano kao i primjerice u glagola *uvidjeti* u odnosu na *vidjeti* jer se njime leksikalizira drukčija pojmovna domena.¹⁴ Stoga autorica morfosemantičkim idiomima (2012, str. 157–158) naziva prefigirane glagole poput *zavesti*, ali i konstrukcije poput *ovisiti o*, *visjeti (visiti) nad*, u kojima je prijedlog neraskidivi dio konstrukcije i pridonosi morfosemantičkoj motiviranosti cijeloga jezičnog izraza. Takva je tvrdnja u cijelosti u skladu s Mar-

12 Vidi više u Raffaelli (2012, 2013, 2015b, 2016).

13 Vidi u Raffaelli (2015b, 2016).

14 U Raffaelli (2009) taj se glagol uzima kao primjer dijakronijske promjene koja ga je u cijelosti pomaknula od temeljnoga značenja glagola od kojega je tvoren.

tinetovim razumijevanjem prefikasa (afikasa) i prijedloga kao morfema koji imaju istu ulogu u oblikovanju *sintema* kao posebnih oblika autonomnih sintagmi, a o čemu će u radu kasnije biti više riječi.

No *ovisiti o* ili *visiti* (*visjeti*) *nad* idiomatične su glagolsko–prijedložne konstrukcije koje leksikaliziraju novo značenje u odnosu na glavni glagol *visjeti*, ali koje su istodobno umetnute u visokokonvencionalizirani leksikalizacijski obrazac [V PP] kojim se u hrvatskome (i u drugim jezicima) pravilno i učestalo leksikaliziraju nova značenja. Drugim riječima, postojanje konvencionaliziranoga jezičnog oblika ili strukture (shematične gramatičke konstrukcije) preduvjet je za uokvirivanje novoga pojmovnog sadržaja, što je u samoj srži uporabnoga modela. Leksikalizacijski obrasci dakle funkcioniraju kao pohranjene strukture koje omogućuju govornicima uokvirivanje novih pojmovnih sadržaja i stvaranje novih oprimjerenih oblika sa specifičnim značenjima. Valja napomenuti da se naziv i pojam *obrazac* rabi kako bi se istaknule pravilnosti jezičnih struktura, odnosno stabilni i konvencionalizirani oblici koji sudjeluju u oblikovanju novih leksema.

Stoga je cilj novoga komplementarnog modela koji razvijamo posljednjih deset godina (Raffaelli, 2012; 2013; 2016; Raffaelli i Kerovec, 2017; Katunar i Raffaelli, 2018; Raffaelli, Katunar i Kerovec, 2019) proširiti promatranje leksikalizacije u sprezi rječotvorja i sintakse kako bi se proširilo razumijevanje mehanizama i gramatičkih struktura koje omogućuju stvaranje novih leksema i kodiranje jezičnoga značenja.

4. Model leksikalizacijskih obrazaca – od uporabe i gramatičkih struktura do tipološke svrsishodnosti

Jedna od temeljnih teorijskih pretpostavki od kojih polazi *model leksikalizacijskih obrazaca* jest postojanje dinamičke i neraskidive veze između jezičnih struktura, jezične uporabe, mišljenja i kulture. U tome je smislu model leksikalizacijskih obrazaca u srži nekih od temeljnih postavki kognitivne lingvistike. Jednako je tako vrlo blizak i Slobinovo (1987) tezi o misli oblikovanoj u svrhu komunikacije – *thinking for speaking*. Kao jedna od inačica jezičnoga relativizma, ta Slobinova teza pretpostavlja da svakom uporabom, tj. jezičnom komunikacijom na specifičan i određenju kulturi svojstven način oblikujemo svoje misli pomoću određenih jezičnih oblika. To znači da u svakome komunikacijskom procesu oblikujemo misli omeđene, motivirane ili definirane upravo obilježjima određenoga diskursa, a pomoću postojećih jezičnih struktura i jedinica.

Naime ono što se kod Mathesiusa ističe u *funkcionalnoj onomatologiji*, a to je važnost pragmatičkih obilježja koja se odražavaju u značenjskoj strukturi, sa Slobinovu tezom dobiva još dodatni sadržaj, a to je uloga kulture i situacijskoga konteksta u kojemu se jezična uporaba odvija. U tome smislu svaka uporaba umetnuta

u neki kulturni i situacijski kontekst¹⁵ *ad hoc* je umetanje pojmovnoga sadržaja u određeni konvencionalizirani jezični oblik koji potencijalno postoji kao dio jezičnoga znanja svakoga govornika. Stoga je potrebno istaknuti kolika je važnost uporabe i komunikacijske situacije u procesu leksikalizacije. Kako bismo proširili razumijevanje leksikalizacije, odnosno istaknuli važnost modela leksikalizacijskih obrazaca u prepoznavanju toga procesa, pozivamo se na Slobinovu tezu o oblikovanju misli pomoću komunikacije te uloži i važnosti uporabe u procesu leksikalizacije. Nastanak polisemije također je jedan od aspekata leksikalizacije, odnosno kodiranja novoga jezičnog značenja pomoću postojećih visokokonvencionaliziranih leksema, što govorniku omogućava kognitivnu i jezičnu ekonomiju.¹⁶ Stoga želimo li sustavno opisati proces leksikalizacije, moramo je promatrati u odnosu na uporabu u različitim situacijskim kontekstima, kao i s obzirom na pragmatičke poticaje koji tu uporabu usmjeravaju. Upravo ti poticaji u određenim komunikacijskim okolnostima mogu motivirati značenjske pomake postojećih jezičnih oblika te naposljetku dovesti do njihove konvencionalizacije.

U tome su smislu zanimljivi primjeri glagola *čuti* i *uživati*. Glagol *čuti* ponajprije se odnosi na osjetilo sluha, no u konstrukciji *čujemo se meĭlom*, pragmatički vrlo specifično motiviran iskaz uvjetovao je oblikovanje misli, tj. leksikalizaciju novoga značenja glagola *čuti* u vrlo specifičnome situacijskom kontekstu i komunikacijskoj situaciji. Osim toga danas je to već ustaljena konstrukcija koja kao takva omogućava glagolu *čuti* da strukturno pohrani to svoje novo značenje, tj. da bude leksikalizirano postavši dijelom njegove značenjske strukture. Značenje glagola *čuti* u toj je konstrukciji 'biti u kontaktu'. Tom se konstrukcijom glagol *čuti* „preselio“ iz jedne druge pragmatički i komunikacijski vrlo specifične situacije, a to je ona telefonskoga razgovora, u novu komunikacijsku situaciju i situacijski kontekst. Naime telefonski razgovor nerijetko završavamo izrazom 'čujemo se', kojim ostvarujemo, prema Jakobsonu (2008), fatičku funkciju jezika, dakle iskazujemo potrebu za održavanjem daljnje komunikacije, ali pri čemu glagol *čuti* i dalje „čuva“ svoje značenje vezano uz 'sluh'. Upravo je ta pragmatička motiviranost značenja glagola *čuti* glagolu omogućila stvaranje specifičnoga značenja u vrlo specifičnoj konstrukciji *čujemo se meĭlom*. U toj uporabi, za razliku od one kontekstualizirane telefonskim razgovorom, glagol *čuti* više se ne odnosi na 'sluh', već isključivo na održavanje komunikacije.

Još je zanimljiviji glagol *uživati*. Taj se glagol sve češće upotrebljava u iskazima poput: 'uživaj u vikendu / u ostatku dana / u nekom događaju'. No nerijetko se upotrebljava i samostalno *Uživaj/uživajte!* U takvim je samostalnim imperativnim izrazima glagol *uživati* od značenja 'osjećati ugodu, zadovoljstvo' preuzeo pragmatičko obilježje pozdrava. Naravno da je taj iskaz želje da nekomu negdje bude lijepo saču-

15 Malinowski (1923) situacijski kontekst tumači kao neposrednu situaciju u kojoj se odvija komunikacija, dok je kulturni kontekst širi kulturni okvir koji govornik mora poznavati da bi ispravno razumio komunikaciju u određenome situacijskom kontekstu.

16 Polisemija kao semantička pojavnost omogućava jezičnu i kognitivnu ekonomiju, o čemu se piše još od Bréala (1897/1924) pa sve do kognitivne lingvistike (Raffaelli, 2015a).

van u glagolu, ali učestalom uporabom glagol u samostalnoj imperativnoj uporabi u specifičnim komunikacijskim situacijama postaje pozdravom, s primarno pragmatičkom funkcijom, a sa sve manje kodiranim značenjem 'ugode'. Dakle specifična uporaba glagola *uživati* pridala mu je određena pragmatička obilježja te imperativ drugoga lica jednine i množine prolazi i proces gramatikalizacije.¹⁷ Osim toga, možemo se zapitati zašto je to baš glagol *uživati*, a ne primjerice *pomoći*. Objašnjenje nalazimo u širem kulturnom okviru (koji nije specifično hrvatski), a u kojemu se prioritet daje osobnoj ugodi, a ne pomaganju drugima. Jer mogli bismo zamisliti kulturni kontekst u kojemu bi altruizam i pomoć bližnjemu bili u fokusu naših životnih potreba pa bi takav pozdrav mogao glasiti *Pomozi! Pomozi bližnjemu u ostatku dana!*

Istaknuti primjeri pokazuju da o leksikalizaciji možemo cjelovito govoriti samo ako u obzir uzmemo utjecaj pragmatike na oblikovanje novih leksema, kao i razvojni put koji vodi od uporabe u konkretnim situacijskim i komunikacijskim kontekstima do konvencionalizacije. Time dolazimo do ključne razine razumijevanja leksikalizacije. Ona je proces stvaranja novih leksema ili pridavanja novih značenja postojećima koji se odvija kao kontinuum uvjetovan uporabom i pragmatičkim poticajima situacijskoga konteksta i komunikacijske situacije. To također pretpostavlja postojanje leksikalizacijskoga potencijala određenih gramatičkih konstrukcija koje se opiraju specifičnim leksičkim ostvarajem, a što je u suštini razumijevanja leksikalizacijskih obrazaca. Za razliku od Tafre (2005, str. 117) ne smatramo je isključivo povijesnim procesom koji omogućava osamostaljivanje jezičnoga oblika. Ili, bolje rečeno, povijesnu perspektivu stavljamo u drugi plan. U prvi plan za razumijevanje leksikalizacije stavljamo uporabu, potrebu govornika da imenuje nove pojavnosti oko sebe i proces konvencionalizacije kao neizostavan aspekt tumačenja što leksikalizacija u suštini jest.

Budući da jezične promjene proizlaze iz individualne i inovativne uporabe, a njihova je učestalost preduvjet konvencionalizacije izraza i značenja, i leksikalizacija slijedi isti razvojni put. Ona započinje kao inovativna, pojedinačna uporaba koja se ponavljanjem može ustaliti i postati dijelom jezičnoga sustava te dijelom govornikova jezičnog znanja koje može uporabom opimjeriti i aktivirati.¹⁸

S obzirom na govornikovu potrebu za imenovanjem inovativne se uporabe mogu razumijevati kao *ad hoc*, trenutačne i inovativne uporabe koje predstavljaju početne točke u procesu leksikalizacije koje omogućavaju oblikovanje utvrđenih, konvencionaliziranih i ukorijenjenih struktura. One mogu postati samostalne jedinice i oblici, pomalo se odvajajući od svoje ishodišne strukture (npr. *Uživajte!*), ali i pridonijeti stvaranju obrazaca koji omogućuju daljnju, plodnu leksikalizaciju novih jedinica.¹⁹

17 Pozdravi vrlo često nastaju iz složenijih konstrukcija kao *dao Bog, pomoz' Bog, budi zdravo* i sl.

18 O važnosti inovativnih individualnih uporaba kao preduvjeta jezičnih promjena koje moraju proći proces konvencionalizacije vidi više u Raffaelli (2009).

19 Takvo je tumačenje u skladu s razumijevanjem konstrukcija kao potpuno ispunjenih ili kao shematičnih koje mogu poslužiti kao okvir ili obrazac za oblikovanje ispunjenih konstrukcija. Vidi Goldberg (1995) i Katunar (2021).

Odličan primjer kojim se ta tvrdnja može potkrijepiti jest konstrukcija [N_(boja) Gen] koja predstavlja konvencionalizirani leksikalizacijski obrazac u hrvatskome jeziku pomoću kojega se imenuju boje. Učestalom uporabom izraza kao *boja marelice*, *boja trule višnje*, *boja maslaca* itd. stvoren je gore navedeni leksikalizacijski obrazac koji govornicima služi za imenovanje novih nijansi te je u hrvatskome vrlo konvencionaliziran i plodan. Leksikalizacija boja u hrvatskome zanimljiv je primjer različitih načina i obrazaca koji u tome sudjeluju. Tako je primjerice sufiksacija pomoću maloga broja sufikasa kao što su *-ast*, *-an/-ni*, *-kast* zapravo manje plodna u leksikalizaciji nijansi na spektru boja nego različiti tipovi slaganja kao primjerice *tamnoplava*, *svijetlozelena*, *jarkoružičasta* itd. Navedeni je obrazac pak vrlo plodan u leksikalizaciji boja i dopušta visok stupanj kreativnosti u različitim komunikacijskim situacijama pa pronalazimo i nazive kao *boja pistacije*/*šljive*/*petroleja*/*čokolade*/*cigle* itd.²⁰ Drugim riječima, učestala uporaba određenih izraza kojima se imenuju boje u hrvatskome omogućila je stvaranje plodnoga leksikalizacijskog obrasca koji govornicima nudi različite mogućnosti imenovanja boja, puno veće od „uobičajenih“ tvorbenih obrazaca.

Pomoću nekoliko ilustrativnih primjera pokušali smo naglasiti prošireno razumijevanje procesa leksikalizacije u odnosu na ona već istaknuta, a to je da je tumačimo a) kao uvjetovanu uporabom i pragmatičkim okolnostima u različitim situacijskim kontekstima i komunikacijskim situacijama u kojima se pojedini jezični oblik (leksem) pojavljuje te b) kao kontinuum koji može biti više ili manje konvencionaliziran, a koji proizlazi iz govornikove univerzalne potrebe za imenovanjem novoga pojmovnog sadržaja.

Da bismo objasnili ulogu modela leksikalizacijskih obrazaca u tumačenju procesa leksikalizacije, ali i općenito u oblikovanju leksema te da bismo razlučili *leksikalizaciju* od *imenovanja*, prikazat ćemo nekoliko bitnih aspekata toga modela – od tipoloških do psiholingvističkih.

4.1. Leksikalizacijski obrasci i leksikalizacijske strategije

No prije negoli se detaljnije posvetimo tumačenju leksikalizacijskih obrazaca, valja napomenuti da se u literaturi nerijetko govori i o *leksikalizacijskim strategijama* kao pojmu koji obuhvaća različite procese kojima se omogućava jezično kodiranje različitih pojmova (npr. Brdar, 2017). Iako se može činiti da su *leksikalizacijski obrasci* i *leksikalizacijske strategije* pojmovi koji su zamjenjivi i koji se odnose na mogućnosti leksikalizacije, smatramo da među njima treba napraviti razliku jer se suštinski odnose na različite tipove jezičnoga kodiranja i načelno su u njihovoj pozadini različiti procesi. Leksikalizacijske strategije tumačimo kao širi pojam koji odgovara općenitomu Guillaumeovu (1988) razumijevanju strategija kao mehanizama kojima govornik pribjegava u trenutku diskursa, odnosno komunikacijske situacije

20 O leksikalizacijskim obrascima u nazivima za boje vidi više u Raffaelli, Katunar, Kerovec (2019) i Raffaelli, Chromý, Kopecka (2019).

kako bi jezično uobličio svoju misao. Kako navodi Brdar (2017, str. 3–4), to su onomatopeja, *ad hoc* leksičko oblikovanje (*lexical manufacture*), leksičko posuđivanje i leksičko recikliranje. U kontekstu primijenjene lingvistike leksikalizacijske strategije promatraju se još šire, kao mehanizmi koje govornici aktiviraju uporabom drugoga (stranoga) jezika kao što su parafraza, cirkumlokacija, opis i sl. (Duff, 2014, str. 194). Takvo određenje leksikalizacijskih strategija dodatno razdvaja njihovo razumijevanje u odnosu na leksikalizacijske obrasce. Uzmemo li za primjer leksičko posuđivanje kao ustaljenu leksikalizacijsku strategiju (što navode Tafrá (2005) i Brdar (2017)), a koja podrazumijeva da se pojmovi imenuju pomoću stranih leksema, zamjetno je da nove jedinice prolaze morfološku i fonološku adaptaciju kako bi se prilagodile jezičnim obilježjima i strukturama ciljnoga jezika, primjerice nazivi za boje *bež* i *bordo*, ali i da se nerijetko uklapaju u određeni konvencionalizirani leksikalizacijski obrazac, primjerice *tirkizna*. Naime za razliku od prethodnih dvaju leksema (pridjeva) *tirkizna* se uklopila u postojeći leksikalizacijski obrazac [N–an/–ni] kojim se, između ostalih, tvore i nazivi za boje, npr. *zlatna*.

S obzirom na sve do sada rečeno, jasno je da *model leksikalizacijskih obrazaca* nastoji opisati ustaljene jezične oblike, utvrđene strukture koje nastaju određenim gramatičkim procesima, a koje postaju potencijalnim strukturama govornikova jezičnoga znanja kojima se govornici služe kako bi imenovali nove pojmove tj. kodirali nova jezična značenja.

4.2. Model leksikalizacijskih obrazaca i gramatičke strukture

Naziv i pojam *leksikalizacijski obrazac* (engl. *lexicalization pattern*) nije u lingvistici nov. Rabi ga Talmy (1985), no nešto drukčije negoli ga mi tumačimo. Premda postoje neke sličnosti, postoje i bitne razlike u načinu Talmyjeva tumačenja i onoga koje predlažemo. Talmy (1985, str. 7) leksikalizacijske obrasce određuje kao odnose između različitih tipova jezičnih struktura i značenja, odnosno ponajprije ga zanima koja se značenjska obilježja ostvaruju u određenim strukturnim elementima. Njegov je pristup tipološki usmjeren analizirajući koja se ista značenjska obilježja ostvaruju u istim ili vrlo sličnim strukturama, a koja u različitim. Takav pristup ima svoju tipološku svrshodnost, što je jedan od temeljnih preduvjeta teorijske obuhvatnosti i primjenjivosti određenoga modela, s obzirom na to da omogućava utvrđivanje pravilnosti i specifičnosti načela ustroja leksikalizacijskih obrazaca u tipološki različitim jezicima. Tako se on ponajprije bavi događajem kretanja te proučava kako su u jezicima određeni enciklopedijski podaci kao 'kretanje', 'smjer', 'način' i drugi leksikalizirani pomoću različitih, ponajprije, sintaktičkih struktura, što podrazumijeva njihov temeljni odraz u različitim vrstama rečeničnoga ustroja.

Leksikalizacijski su *obrasci* unutar modela leksikalizacijskih obrazaca gramatičke strukture koje jezično uokviruju određena značenja i sudjeluju u jezičnome kodiranju pojmovnih struktura, tj. enciklopedijskih podataka. Oni su oblici pohranjeni u govornikovu jezičnome znanju te su mu dostupni kako bi se određeni pojmovi imenovali na konvencionaliziran i jezično utvrđen način. Ti su obrasci potencijalne

(*en puissance*) strukture, sastavni dio jezičnoga znanja, koje omogućuju konkretnu realizaciju njihovih ustaljenih i inovativnih oprimjerenja u uporabi (*en effet*).²¹

Stoga je temeljni cilj modela leksikalizacijskih obrazaca definiranje ustaljenih gramatičkih struktura, tj. uzoraka koji omogućavaju oblikovanje novih leksema, a kojih su u pozadini određeni gramatički procesi.

4.2.1. Gramatički procesi u pozadini leksikalizacijskih obrazaca

Polazeći u ovome radu od hrvatskoga jezika, ali s obzirom na tipološke uvide o mogućoj primjeni modela u različitim jezicima svijeta (Raffaelli i Kerovec, 2017 i Raffaelli, Katunar i Kerovec, 2019), izdvajamo dva temeljna gramatička procesa koji utječu na oblikovanje leksikalizacijskih obrazaca. To su a) rječotvorni (tvorbeni) načini ili procesi kao derivacija, slaganje te preobrazba ili konverzija.²² Derivacija i slaganje temeljni su tvorbeni procesi, dok preobrazba podrazumijeva „postanak nove riječi prijelazom iz jedne vrste riječi u drugu bez posebnog dodavanja tvorbenih elemenata“ (Babić, 2002, str. 51). Kada je riječ o široj primjeni ovoga načina u leksikalizaciji novih pojmova i kodiranju novih značenja, izvjesno je da je taj tvorbeni način relativno rijedak (Babić, 2002, str. 52) pa ga primjerice u našim dosadašnjim istraživanjima nismo ni bilježili kao relevantan.

Druga temeljna vrsta gramatičkih procesa odnosila bi se na b) sintaktičke mehanizme. Riječ je o mehanizmima koji omogućavaju sintaktički ustroj te kombinaciju i organizaciju sintaktičkih elemenata sukladno tipološkoj naravi pojedinoga jezika.²³ Oni mogu podrazumijevati različite vrste kombiniranja koje omogućavaju oblikovanje ustaljenih jezičnih struktura.

I dok prva skupina gramatičkih procesa ne postavlja neka složenija pitanja pred nas jer smo već jasno naznačili da leksikalizaciju promatramo i kroz aspekte rječotvorja, druga skupina mehanizama zahtijeva pojašnjenja. Ona podrazumijeva moguće kombinacije sintaktičkih elemenata s obzirom na načela sintaktičkoga ustroja pojedinoga jezika. Budući da je riječ o mehanizmima koji ponajprije omogućuju kombiniranje te da se o njima rjeđe govori kao o mehanizmima koji sudjeluju u procesu leksikalizacije,²⁴ u sljedećem razdjelu osvrnut ćemo se na njihovu ulogu u oblikovanju leksikalizacijskih obrazaca te na tipologiju tih obrazaca, relevantnih primarno za hrvatski jezik, ali za neke druge jezike.

21 Guillaume (1988) odnos jezika i govora (diskursa u njegovoj terminologiji) promatra u opreci potencijalnoga (*en puissance*), što je sadržano u našem jezičnom znanju, i ostvarenoga (*en effet*), što se aktivira uporabom na temelju onih struktura koje potencijalno postoje kao dio jezičnoga znanja. Ono što je potencijalno u jeziku nužan je preduvjet artikuliranja uporabe i diskursa.

22 Reduplikaciju ne navodimo jer ona nije konvencionaliziran tvorbeni proces u hrvatskome. Dapače, Marković (2009) je naziva (zajedno s infleksijom i fuzijom) nehrvatskim tvorbenim procesom koji je ograničen na relativno mali broj jedinica koje se tvore tim načinom.

23 Vidi Van Valin (2001, str. 3–4).

24 Štekauer (2005) o uključivanju sintakse u onomasiološka istraživanja govori na drukčiji način, ne određujući konkretne sintaktičke obrasce koji mogu biti u podlozi leksikalizacije.

4.2.2. Sintaktički mehanizmi u oblikovanju leksikalizacijskih obrazaca

Jedna od čestih sintaktičkih kombinacija koja se promatra kao struktura s leksikalizacijskim potencijalom jest veza glagola i prijedloga, o kojoj je već bilo riječi. Ona se u sintaktičkoj i semantičkoj literaturi učestalo promatra s obzirom na svoj funkcionalni i značenjski potencijal, posebice kada se u obzir uzme još i povezivanje i kombinacija s određenim padežima (npr. Fillmore, 1968, 1977; Masini, 2005; Katunar, 2015 i 2021; Katunar i Raffaelli, 2018). O toj vezi Katunar (2015, 2021) govori kao o specifičnome tipu konstrukcija, a u kontekstu modela leksikalizacijskih obrazaca može se govoriti o leksikalizacijskom obrascu [V PP] koji je, a to smo pokazali na nekim primjerima, konvencionalni obrazac koji govornici često koriste. Ono što Katunar (2021) upravo za taj tip konstrukcija naglašava, a onda je relevantno i za njihovo tumačenje u kontekstu leksikalizacije, jest visok stupanj morfosemantičke idiomatizacije. Slično tumačenje navodi i Masini (2005, str. 148), koja napominje da glagolsko–prijedložne konstrukcije kao *specifičan tip višerječnih jedinica* treba promatrati različito u odnosu na sintaktičku kombinaciju V + PP kada je riječ o sintaktičkim sastavnicama i slobodi njihova kombiniranja. Naime, kada je [V PP] konstrukcija u podlozi izgradnje novoga leksema, tada te jedinice nisu sastavnice, već tvore homogenu idiomatičnu strukturu koja je nerijetko metaforički motivirana, što naglašava i Katunar (2021).

No da bismo takav tip konstrukcija tumačili kao leksikalizacijski obrazac, one moraju zadovoljavati i načelo *jezične funkcionalnosti*, što nam kao interpretativnu teorijsku osnovu nudi Martinet. Naime, Martinetova funkcionalna lingvistika počiva na njegovoj ključnoj tvrdnji da svaki lingvistički opis, pa i opis svake gramatike nekoga jezika, mora počivati na opisu funkcija koje jezični elementi dobivaju u iskazu s obzirom na prenošenje obavijesti o izvanjezičnome iskustvu i načinu na koji pridonose komunikacijskome procesu (Martinet, 1989, str. 53). Sukladno tomu Martinet (1979, str. 164–165) razlikuje prijedloge kada iskazuju određenu funkciju i tako prenose obavijest o izvanjezičnome iskustvu od njihovih specifičnih uporaba u kojima se prijedlozi pojavljuju u „indirektnim funkcijama“. Kada se prijedlozi pojavljuju u indirektnim funkcijama (kako ih Martinet naziva), oni ne kodiraju iskustvo izvanjezičnoga svijeta koje se prenosi iskazom. Tako primjerice prijedlog *sur* ‘na’ označava lokaciju, npr. *Le livre est sur la table* ‘Knjiga je na stolu’ i ima svojstvo „direktne funkcije“ jer kodira izvanjezični odnos i može alternirati s kojim drugim prijedlogom, primjerice s prijedlogom *sous* ‘ispod’: *Le livre est sous la table* ‘Knjiga je ispod stola’. No prijedlog *sur* može imati i svojstvo indirektne funkcije kao u iskazu *Je compte sur toi* ‘Računam na tebe’. To Martinet (1979, str. 165) naziva specifičnom uporabom prijedloga jer se njime glagol *compter* ‘računati’, ‘brojati’ razlikuje od glagola *compter* u iskazu: *Il compte les moutons* ‘On broji ovce’. Riječ je o specifičnoj uporabi prijedloga *sur* u *compter sur* i nemogućnosti alterniranja s kojim drugim prijedlogom. Budući da je riječ o specifičnoj uporabi, ona utječe na značenje glagola. To je Martinetu ključan pokazatelj da je riječ o jedinici koja se funkcionalno različito ponaša i koja određuje *compter* i *compter sur* kao dva različita

leksema²⁵ kojima se iskazuju različita izvanjezična iskustva, ali koji zadržavaju istu funkciju unutar iskaza (u objema su rečenicama *compter* i *compter sur* predikati).²⁶ To je također u skladu s njegovim razumijevanjem *autonome sintagme* i *sintema* kao termina koji prema njegovu mišljenju puno bolje definiraju jezičnu jedinicu koja se odnosi na određeno izvanjezično iskustvo negoli termin *riječ*. Poznat je njegov primjer odnosa između engleskoga *potato* i francuskoga *pomme de terre*, a tomu možemo dodati i hrvatski *krumpir*. U francuskoj sintagmi *pomme de terre* prijedlog *de* ponaša se jednako kao i *sur* u *compter sur*, dakle kodirajući indirektnu funkciju i tvoreći s imenicom čvrstu homogenu strukturu odnoseći se na isti referent kao i hrvatske i engleske riječi.²⁷ Odnos je među tim jedinicama čvrst i neraskidiv te elementi nisu zamjenjivi nekim drugim elementima.²⁸ Dakle i Martinetov pristup u skladu je sa svime do sada rečenim o sintaktičkim mehanizmima, homogenosti i idiomatičnosti struktura koje nastaju u kombinaciji s prijedlozima i koje funkcioniraju kao *autonome sintagme*, odnosno *sintemi*, ali dodaje i još jednu dimenziju – onu funkcije i funkcionalnosti jedinica unutar takve sintagme i u iskazu. To znači da se *pomme de terre* kao cjelovit oblik i *krumpir* ponašaju funkcionalno jednako. Time se mijenja sintaktički modalitet i potencijalno funkcionalni odnosi elemenata u iskazu. To omogućava razumijevanje odnosa između slobodnih sintagmi u kojima različiti modaliteti imaju funkciju kodiranja različitih odnosa i *višerječnih jedinica* kao homogenih mikrosintaktičkih struktura koje su njihova specifična leksikalizirana sintaktička ostvarenja.²⁹

Osim toga primjerom leksema *pomme de terre* Martinet (1989) upozorava da prijedlozi u uporabi s imenicama često služe u svrhu klasifikacije određenih entiteta kao u *brosse à dents* ‘četkica za zube’ i sličnih. U Katunar i Raffaelli (2018) pokazuje se kako konstrukcije [N PP]³⁰ funkcioniraju kao leksikalizacijski obrasci pri leksikalizaciji izvanjezičnih entiteta te se utvrđuju značenjske domene u kojima se leksemi tvoreni tim obrascem pojavljuju u hrvatskome, engleskome i francuskome jeziku. No ono što smatramo bitnijim prinosom jest upravo uloga konstrukcija [N PP], tj. definiranje toga leksikalizacijskog obrasca u tvorbi novih leksema u odnosu na

25 Napominjemo da Martinet u ovome kontekstu ne rabi naziv leksem, ali ga mi rabimo kako bismo jasnije prikazali temeljni Martinetov stav.

26 Taj je Martinetov pristup i tumačenje blisko onome koje nalazimo u angloameričkoj literaturi kao tumačenje procesa gramatikalizacije koje prijedlozi prolaze u tzv. *verb-particle* konstrukcijama (vidi primjerice detaljnije u Katunar, 2021, str. 88–89). U takvim konstrukcijama prijedlozi gube svoja funkcionalna obilježja i postaju česticama.

27 Martinet (1989, str. 145–146) i Raffaelli (2015a)

28 Martinet (1979, str. 139–148) opisuje odnos između (*autonome*) sintagme i sintema na temelju prethodno navedenih svojstava elemenata koji ulaze u sintagmatski odnos.

29 To se podudara i sa Zgustinim (1967, str. 578–579) tumačenjem *višerječnih jedinica* kao temeljenih na promjeni funkcija unutar sintagmatske strukture, pri čemu on napominje da takav pristup *višerječnim* jedinicama otvara i njihovu relevantnost u domeni onomasiologije. On također polazi od Martinetova funkcionalnoga pristupa kao temeljne okosnice za tumačenje naravi *višerječnih jedinica*.

30 U radu se naglašava kako se primjenom konstrukcijskih pristupa tumačenju leksema mogu opisati gramatičke strukture kao relevantne za tumačenje procesa leksikalizacije i koju ulogu imaju u oblikovanju leksema koji pripadaju određenim razinama leksičkoga sustava.

puno zastupljenija istraživanja konstrukcija [V PP]. Drugim riječima, utvrđeno je da je leksikalizacijski obrazac [N PP] vrlo plodan u hrvatskome (i u spomenutim jezicima), a do sada se o njemu nije govorilo kao obrascu kojim se tvore novi leksemi. Leksikalizacijski obrazac [N PP] nezaobilazan je jezični oblik koji omogućava tvorbu višerječnih jedinica u hrvatskome jeziku i jednako je relevantan za opis i analizu kao i višerječne jedinice tvorene leksikalizacijskim obrascem [A N] kao *morski pas* ili *vilin konjic*.³¹ Nadalje, obrazac [N PP] učestao je u procesu imenovanja te govornici za njime posežu pri imenovanju izvanjezičnih pojavnosti u konkretnim uporbama, odnosno u aktivnome procesu jezične proizvodnje, kada ne mogu prizvati odgovarajući leksem, o čemu će kasnije biti više riječi. Upravo su [A N] i [N PP] dva tipa obrazaca koja se provjeravaju u psiholingvističkim i neurolingvističkim istraživanjima koja provodimo. O primjeni modela u obama tipovima istraživanja bit će riječi u razdjelima koji slijede.

4.3. Tipološka svrsishodnost modela leksikalizacijskih obrazaca

Da bi bilo koji lingvistički model (a naravno i teorija) bio relevantan i primjenjiv na što različitije jezike svijeta, on mora zadovoljiti kriterij *tipološke svrsishodnosti*. To podrazumijeva da se na temelju definiranih kriterija mogu zahvatiti traženi aspekti jezičnoga ponašanja u tipološki različitim jezicima svijeta. Kada je o *modelu leksikalizacijskih obrazaca* riječ, njegova se tipološka svrsishodnost dokazala pojedinačnim istraživanjima, primjerice usporedbom hrvatskih i turskih izraza vezanih uz korijen *kus*, odnosno *tat* koji se odnose na 'okus' (Raffaelli i Kerovec, 2017) i utvrđivanjem leksikalizacijskih obrazaca kojim se imenuju boje u različitim jezicima svijeta (Raffaelli, Katunar i Kerovec, 2019).

Uzmemo li za primjer lekseme tvorene od korijena *kus*, u hrvatskome nalazimo dvije temeljne imenice: *okus* i *ukus*. Imenica *okus* primarno označuje osjet, ali i kvalitetu onoga što se tim osjetom percipira (npr. *ne volim okus vanilije*). Jedno od značenja imenice *ukus* jest 'sustav estetskih mjerila' (npr. *imala je ukusa u odijevanju*), a to se značenje tipično ostvaruje u konstrukciji *imati ukusa za/u*. U mnogim indoeuropskim jezicima ta su dva značenja učestalo objedinjena jednim leksemom, primjerice u francuskome *goût* te engleskome *taste*. No da bi se izrazilo značenje vezano uz iskaz estetskoga stava u hrvatskome se rabi konstrukcija *imati ukusa za/u*, slično kao i u francuskome i engleskome konstrukcijama *have a taste for* i *avoir goût pour*, koje predstavljaju realizacije produktivnih obrazaca *have X for* i *avoir X pour* (i u hrvatskome *imati X za*). Usporedimo li leksikalizaciju značenja 'sustav estetskih mjerila' u turskome kao neindoeuropskome jeziku, uočavamo da ondje imenica *tat* morfosemantički ne povezuje značenje 'okus' i 'estetski ukus' (turski za to rabi arapsku posuđenicu *zevk*). Time dobivamo uvid ne samo u različite načine jezičnoga oblikovanja značenja nego i u različite pojmovne veze i njihova proširenja.

31 Tafr (2005, str. 122–123) govori o procesu značenjske demotivacije koji je prošao taj tip višerječnih jedinica kao u *vučja noga*, *lijepa kata* i sl.

Razlike su osobito vidljive u leksikalizacijskim obrascima povezanim s pojmom ‘okusa’. U turskome je vrlo produktivan obrazac [N_(tat) V]. Glagolska sastavnica može biti ostvarena različitim glagolima, pa su česte konstrukcije *tadını görmek* (‘vidjeti okus’) i *tadına varmak* (‘doći do okusa’), obje u značenju ‘okusiti’. Turski tako rabi glagole poput *görmek* ‘vidjeti’ i *varmak* ‘doći’ kako bi u spoju s imenicom *tat* leksikalizirao značenje ‘okusiti’, a u istaknutoj se konstrukciji pojavljuju i glagoli poput *almak* ‘uzeti’ ili *bakmak* ‘gledati’. Takav obrazac hrvatski ne poznaje pri leksikalizaciji ‘okusa’, a on podrazumijeva uporabu glagola iz različitih značenjskih domena kako bi se leksikalizirao osjet okusa. No engleski pokazuje srodan tip obrasca u izrazu *take a smell* ili *take a look*, gdje se glagol općega značenja ‘uzeti’ kombinira s percepcijskom imenicom kako bi se leksikalizirala cjelovita percepcijska aktivnost. Hrvatski ima slične izraze, primjerice *baciti oko* ili *baciti pogled*, također vezane uz vid, no više svojstvene razgovornomu stilu. Kako ističe Viberg (1984, str. 130–131), takve konstrukcije u nekim jezicima (npr. perzijskome, ali i turskome) nisu temeljni način leksikalizacije percepcijskih aktivnosti, ali su pravilne i učestale, što u hrvatskome nije slučaj. Relevantno je međutim da prikazani model omogućuje uočavanje značenjskih razlika među glagolima koje rabi turski u odnosu na engleski ili hrvatski, kao i prepoznavanje različitih tipova leksikalizacijskih obrazaca koji se pojavljuju kao sustavne i tipološki usporedive pojave u genetski i tipološki različitim jezicima.³²

Proučavanje naziva za boje i leksikalizacijskih obrazaca koji sudjeluju u njihovom oblikovanju u različitim jezicima svijeta (Raffaelli, Katunar i Kerovec, 2019) pokazalo je također različit spektar leksikalizacijskih obrazaca koji sudjeluju u leksikalizaciji naziva za boje. Budući da nam ovdje nije cilj dati detaljan pregled takvih obrazaca, već ponajprije naznačiti njihovo postojanje, a samim time i relevantnost modela leksikalizacijskih obrazaca, upozorit ćemo primjerice na jedan, hrvatskomu nesvojstven pri leksikalizaciji boja. Reduplikacija je obrazac koji hindski poznaje kao *bitan*. Tako *nili–nili* ‘plava–plava’ može označavati plavu slabijega ili jačega intenziteta ovisno o kontekstu u kojemu se rabi, a isti obrazac pojavljuje se i u korejskom, primjerice *pwulkus pwulkus*, no s nešto drukčijim značenjem: ‘crvenkasta tu i tamo’.

Na temelju nekoliko primjera iz naših prethodnih istraživanja željeli smo pokazati primjenjivost modela leksikalizacijskih obrazaca u tipološkim istraživanjima i potencijal u tumačenju pravilnosti i različitosti u opojmljivanju i leksikalizaciji izvanjezičnoga svijeta.

32 O tome detaljnije u Raffaelli i Kerovec (2017).

5. Model leksikalizacijskih obrazaca u psiholingvističkim istraživanjima

Razvoj i razrada *modela leksikalizacijskih obrazaca* u teorijskim i tipološkim lingvističkim okvirima omogućili su i provjeru određenih teza njegovom primjenom u psiholingvističkim i započetim neurolingvističkim istraživanjima.

U tome smislu važno je odrediti odnos između procesa leksikalizacije i procesa imenovanja, a na što smo već upozorili tijekom ovoga rada. Iako se s obzirom na dosada navedenu literaturu (posebice u kontekstu onomasioloških pristupa) ne ističe razlika između tih dvaju pojmova pa onda i procesa, smatramo da bi upravo uvođenjem modela leksikalizacijskih obrazaca u psiholingvistička istraživanja tu razliku trebalo jasno istaknuti.

Kao što smo već prikazom tumačenja leksikalizacije unutar onomasiologije pokazali, načelno se između tih dvaju procesa oblikovanja leksema ne radi razlika: oba podrazumijevaju jezično kodiranje pojmovnoga sadržaja, odnosno pridavanje imena nekomu pojmu.

No polazimo li u određenju modela leksikalizacijskih obrazaca te u tumačenju leksikalizacije od uporabno utemeljenih pristupa, a u psiholingvističkim pristupima od jezične proizvodnje, nužno je imenovanje razdvojiti od leksikalizacije. Osim toga, napomenuli smo da leksikalizaciju promatramo kao kontinuum od *ad hoc* uporaba do konvencionaliziranih realizacija. U tome se kontekstu *imenovanje* ponajprije veže uz samu uporabu i govornikovu potrebu da u komunikacijskome procesu prida ime, odnosno naziv nekoj izvanjezičnoj pojavnosti koju u tome trenutku mentalno procesira. Iz psiholingvističke perspektive imenovanje je jedan od temeljnih aspekata jezične proizvodnje i samim time u skladu je s našim početnim tumačenjem imenovanja kao procesa aktiviranoga uporabom. No valja napomenuti da govornik u komunikacijskome trenutku ili općenito u jezičnoj proizvodnji može a) posegnuti za konvencionalnim nazivom (leksemom) s leksikaliziranim značenjem, npr. *vjetrokaz*, *kliješta za orahe*, *svitak* ili b) *ad hoc* imenovati pojavnost kao *znak za vjetar*, *ono za drobiti orahe*, *zamotano pismo*³³ i sl. U drugome slučaju govornik poseže za nekom vrstom opisa kako bi imenovao određenu pojavnost. Riječ je o „trenutačnome rješenju“ koje na temelju posljednjih triju primjera pokazuje nepoznavanje (ili nemogućnost prizivanja) leksema, ali koje mu omogućuje *imenovanje* izvanjezične pojavnosti. Dakle, imenovanje je dijelom jezične uporabe i proizvodnje te omogućava govorniku da različitim strategijama³⁴ i mehanizmima kodira značenje nekoga pojma i prenese ga u iskazu, bilo posegnuvši za konvencionaliziranim leksemom s leksikaliziranim odgovarajućim značenjem ili samostalnim oblikovanjem izraza kojim će imenovati željeni pojam. Naime *znak za vjetar* nije leksem hrvatskoga jezika, nije ustaljen i konvencionaliziran i predstavlja tre-

33 Primjeri iz triju studija provedenih kao temelj izrade *Testa imenovanja za hrvatski jezik*.

34 Nerijetko su govornici koji su sudjelovali u studijama posezali za posuđenicama pa su mrežu za ležanje imenovali kao *hammock*.

nutačnu, *ad hoc* realizaciju imenovanja. No ono što je zanimljivo, jest da je u nemogućnosti priziva leksema *vjetrokaz* govornik posegnuo za poznatim, ustaljenim i plodnim leksikalizacijskim obrascem, a to je [N PP]. To dodatno potvrđuje mjesto i ukorijenjenost spomenutoga obrasca kao našega potencijalnog jezičnog znanja i kao strukture kojoj pribjegavamo i u *ad hoc* uporabama i imenovanjima.

U psiholingvističkim istraživanjima imenovanje kao jedan od temeljnih aspekata jezične proizvodnje promatra se uvjetovano različitim čimbenicima, a posebice jezičnim, kognitivnim i kulturnim. Imenovanje se provjerava i procjenjuje pomoću testova imenovanja, a najpoznatiji je Boston Naming Test (BNT) (Kaplan, Goodglass i Weintraub, 1978, 1983, 2001), koji je ujedno i najprevođeniji i najprilagođavaniji test imenovanja za različite indoeuropske i neindoeuropske jezike (npr. Ballard, Charters i Taumoeofolau, 2019; Grima i Franklin, 2016 i dr.). Prevođenje ili prilagođavanje BNT-a na neki strani jezik može postaviti mnoge metodološke izazove pred sastavljače takva testa. Kako Ivanova i Hallovell (2013) napominju, prevođenje i prilagodba testa imenovanja ne mora nužno zahvatiti i načelno ne zahvaća sve specifičnosti ciljanoga jezika kao što su broj grafema, slogovna složenost, čestotnost, dob usvajanja, morfološka složenost, artikulatorna složenost kao neposredne odrednice pojedine ciljane riječi. Ako tomu dodamo i kulturnu obilježnost pojedinih riječi kao što su primjerice u BNT-u *kanu* i *iglu*, koje govornicima španjolskoga, hebrejskoga, a, naravno, i hrvatskoga ništa ne znače, tada je kontroliranje svih varijabli pri izradi testa koji je preveden i prilagođen na ciljani jezik zahtjevan i teško ostvariv cilj.³⁵

Stoga je u Znanstvenome centru izvrsnosti za temeljnu, kliničku i translaacijsku neuroznanost pri Hrvatskome institutu za istraživanje mozga pokrenut projekt *Kognitivna i lingvistička analiza jezičnih poremećaja i oporavka nakon hipoksijsko–ishemijskog oštećenja mozga*³⁶ kojemu je temeljni cilj bio izrada originalnoga, neprevedenoga i neprilagođenoga te za hrvatski osmišljenoga testa imenovanja koji će se ponajprije zasnivati na obilježjima hrvatskoga jezika, ali koji će u svojoj metodološkoj podlozi imati jasno definiran teorijski okvir za izradu testa, odnosno probir čestica. Stoga je za izradu *Testa imenovanja za hrvatski jezik (TIH)* (Raffaelli, Katunar, Čulig Suknaić, Filko) u širem kognitivnolingvističkom kontekstu primijenjen model leksikalizacijskih obrazaca kako bi se pri njegovoj izradi primijenili i provjerili neki originalni lingvistički konstrukti te kako bi odražavao temeljna obilježja hrvatskoga jezika. Istodobno, ta originalna metodologija izrade TIH-a podrazumijevala je kontrolu svih relevantnih psiholingvističkih varijabli, poput slaganja u imenovanju, vizualne složenosti, subjektivne frekvencije, upoznatosti s predmetom i drugih. Budući da se temelji na modelu leksikalizacijskih obrazaca

35 Navedene varijable bitne su pri odabiru pojedinih testnih čestica. To znači da čestice u engleskome ne moraju imati istu ili sličnu vrijednost spomenutih varijabli kao njihovi prijevodni ekvivalenti u nekome drugom jeziku.

36 Voditelji projekta bili su prof. dr. sc. Ida Raffaelli i prof. dr. sc. Miloš Judaš.

kao tipološki svrshodnom okviru, može se primijeniti i u izradi sličnih testova za druge jezike.

5.1. Model leksikalizacijskih obrazaca kao podloga izrade TIH-a

Kako bi TIH odražavao obilježja hrvatskoga jezika u procesu imenovanja, model leksikalizacijskih obrazaca činio se izvrsnom teorijsko–metodološkom podlogom za njegovo oblikovanje. Tako se uz relevantne psiholingvističke varijable za probir čestica u obzir uzimaju i gramatički procesi te leksikalizacijski obrasci koji sudjeluju u oblikovanju hrvatskoga leksika.³⁷ Budući da u gramatičke procese kao relevantne za oblikovanje leksikalizacijskih obrazaca prema modelu leksikalizacijskih obrazaca ubrajamo tvorbene načine ili procese te sintaktičke mehanizme, TIH je za razliku od prije spomenutih prilagođenih BNT testova imenovanja pri probiru u obzir uzeo jednostavne, derivirane i složene jedinice, ali i višerječne jedinice tvorene prema specifičnim prije opisanim obrascima [N PP] – *četskica za zube, kućica za ptice* – i [A N] – *pisaća mašina, morski pas, vilin konjic*, čime se promatranje procesa imenovanja proširuje i na sintaktičku ili, kako smo istaknuli, mikrosintaktičku razinu.

Nadalje, tijekom provođenja triju studija na temelju kojih se TIH izrađivao uočene su i analizirane pravilnosti i slaganja među govornicima u procesu imenovanja, ali i odstupanja, što nam je dalo jasne uvide u slaganje u imenovanju, teškoće pri imenovanju i dominantnu stabilnost naziva³⁸ kao neka od temeljnih obilježja procesa imenovanja i njegova odnosa prema procesu leksikalizacije.³⁹ S obzirom na primjenu modela leksikalizacijskih obrazaca u izradi TIH-a, pokazalo se da je uključivanje stimulusa kojima odgovaraju ciljane višerječne jedinice tvorene obrascima [N PP] i [A N] donijelo dodatne teorijske uvide. Do takvih uvida, primjerice, ne bismo mogli doći prijevodom i prilagodbom BNT-a. Tako su *četskica za zube, jaje na oko* i *morski pas* visoko konvencionalizirani leksemi s oko 90 % podudaranja u imenovanju tijekom prve studije, dok već spomenuti *znak za vjetar* ili *mreža za ležanje*⁴⁰ nisu i kao takvi su u finalnoj inačici TIH-a izbačeni.⁴¹ Osim toga, u preliminarnim istraživanjima s pacijentima s afazijom pokazalo se da upravo taj tip jedinica predstavlja problem, odnosno da takve jedinice mogu biti posebno zahtjevne, što dodatno

37 Lingvističke varijable još su bile objektivna (korpusna) frekvencija i slogovna složenost (struktura).

38 Riječ je o kategoriji koju uvodimo u Raffaelli, Katunar, Čulig Suknaić, Filko (u tisku), a kojom pokazujemo koliko je neki naziv u procesu imenovanja dominantan i stabilan u odnosu na alternirajuće nazive. Alternirajući nazivi mogu biti uvjetovani sinonimima – *stablo : drvo*, dijalektizmima – *kuća : hiža* ili konstrukcijski – *pasta za zube : zubna pasta*. Tako primjerice *mreža za ležanje* ne može biti promatrana kao leksem jer ne posjeduje dominantnu stabilnost u odnosu na velik broj alternirajućih mogućih naziva koji su različite vrste sintaktičkih parafraza.

39 Ovdje se ne osvrćemo na uvide o drugim psiholingvističkim varijablama koje su testirane.

40 *Mreža za ležanje* jednako kao i *znak za vjetar* pokazuju istu strategiju pri imenovanju – nepoznavanje ili nemoćnost priziva ciljanoga leksema, ali prizivanje konvencionaliziranoga leksikalizacijskog obrasca.

41 Provedene su tri studije kako bi se napravio konačan probir čestica. U prvoj studiji provedenoj *online* tijekom pandemije bolesti COVID-19 sudjelovalo je 89 ispitanika (srednja dob 30,8) i ispitano je 99 čestica. Više o provedenim trima studijama te metodologiji u Raffaelli, Katunar, Čulig Suknaić, Filko (u tisku).

potvrđuje opravdanost primjene modela leksikalizacijskih obrazaca i njegovu relevantnost u psiholingvističkim istraživanjima.⁴²

S obzirom na spoznaje do kojih smo došli u trima studijama, smatrali smo da model leksikalizacijskih obrazaca, kao i ulogu pojedinih obrazaca u procesu imenovanja, treba provjeriti i neurolingvistički. Željeli smo metodom funkcionalne magnetske rezonancije (fMRI) ispitati postoje li među njima razlike u obrascima neuralne aktivacije i u neuralnome supstratu koji im je u podlozi. Tomu je usmjeren projekt *Prema neuralnome mapiranju hrvatskoga jezika – od teorijskoga okvira do praktične primjene*,⁴³ kojim želimo preispitati usađenost i potencijalnu različitost među leksikalizacijskim obrascima motiviranim dvama temeljnim gramatičkim procesima – tvorbenim i sintaktičkim. Budući da je riječ o projektu koji je u svojim začetcima u oblikovanju testnoga materijala za metodu fMRI-ja, o uvidima i rezultatima bit će riječi u nekome drugom kontekstu.

Ovim smo razdjelom željeli pokazati smjerove istraživanja kojima smo krenuli zadnjih desetak godina, a kojima je cilj bio propitati *model leksikalizacijskih obrazaca* u jezičnoj proizvodnji i primijeniti ga za cjelovitije i obuhvatnije razumijevanje procesa imenovanja u hrvatskome jeziku izradom TIH-a, ali i drugih (testnih) baza koje bi trebale odražavati specifičnosti hrvatskoga jezika, no istodobno poslužiti kao prototip za moguća kontrastivna i usporedna teorijska i primijenjena lingvistička istraživanja. Tim smo istraživanjima ujedno otvorili i novi prostor uvida u teorijski zanimljiva pitanja pa i mogućih odgovora do kojih možemo doći samo ovakvim znanstveno-istraživačkim okvirima.

6. Umjesto zaključka

Ovim radom nastojali smo prikazati *model leksikalizacijskih obrazaca*, koji razvijamo desetak godina kao model koji objedinjuje temeljne strukturalističke i kognitivnolingvističke teorijske postavke. Osim toga, namjera nam je bila objasniti i raščlaniti određene pojmove i nazive koji se u lingvističkoj literaturi često upotrebljavaju, a koji se, iako sinonimni, ne moraju nužno odnositi na iste procese kao primjerice *leksikalizacija* i *imenovanje* ili *leksikalizacijski obrasci* i *leksikalizacijske strategije*.

Bitno je također bilo jasno i precizno definirati leksikalizacijske obrasce te identificirati gramatičke procese koji su (sada ponajprije za hrvatski) u podlozi njihova nastanka. To su *rječotvorni (tvorbeni) načini* ili procesi i mehanizmi ili *sintaktički procesi*. Smatramo bitnim da smo ovim radom upravo ta dva procesa odredili kao ključne u oblikovanju leksikalizacijskih obrazaca, odnosno posljedično u nastajanju novih leksema i „punjenju“ hrvatskoga leksika. Iako sintaktički mehanizmi jesu u literaturi definirani kao podloga tumačenja višerječnih jedinica i konstrukcija

42 Testiranje pacijenata s afazijom provedeno je u suradnji s prof. dr. sc. Tatjanom Prizl Jakovac, doc. dr. sc. Anom Matić Škorić i Anom Došen s Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (i njihovim studenticama) te sa Specijalnom bolnicom za medicinsku rehabilitaciju Krapinske Toplice.

43 Projekt od 2024. godine financira Zaklada Adris.

(glagolsko–prijedložnih najčešće), ovim smo ih radom „podignuli“ na razinu jednako relevantnoga procesa kao što su to rječotvorni (tvorbeni) načini. Temelj za to nalazimo ne samo u nizu istraživanja koje smo proveli usporedbom hrvatskih obrazaca [V PP], [N PP] i [A N] s drugim jezicima⁴⁴ već i njihovom primjenom u psiholingvističkim istraživanjima, gdje se u nekoliko dosad provedenih studija potvrdila njihova ukorijenjenost i strukturna stabilnost te samim time i relevantnost u oblikovanju leksema hrvatskoga jezika.

Razlučivanje procesa *leksikalizacije* od procesa *imenovanja* temelji se na tradicionalnoj opreci između jezika i govora, odnosno, kako smo istaknuli, razliku zasni- vamo a) na čovjekovoj potrebi za imenovanjem izvanjezičnih pojavnosti i jezičnim oblikovanjem pojmovnoga sadržaja u određenoj komunikacijskoj situaciji i b) na tumačenju leksikalizacije kao kontinuuma koji je uvjetovan upravo uporabom jezika u određenom kulturnom i situacijskom kontekstu, što omogućuje da neki jezični izraz od *ad hoc* trenutačna ostvaraja postane konvencionaliziran.

Nadamo se da smo ovim radom nekog čitatelja zainteresirali za promatranje odnosa gramatike i leksikona kroz prizmu leksikalizacijskih obrazaca te dinamike koja postoji između tvorbe riječi i sintakse te da smo ponudili moguća drukčija i cjelovitija tumačenja procesa leksikalizacije u nastanku novih leksema, posebice u kontekstu promatranja neraskidive veze između gramatike i leksikona kao temelj- nih strukturnih okosnica svakoga jezičnog sustava.

Literatura:

- Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Nakladni zavod Globus.
- Ballard, E., Charters, H. i Taumoeofolau, M. (2019). A guide to designing a naming test for an under-researched bilingual population: Adapting the Boston Naming Test to Tongan. *Clinical Linguistics i Phonetics*, 33, 376–392.
<https://doi.org/10.1080/02699206.2018.1518488>
- Baldinger, K. (1964). Sémasiologie et onomasiologie. *Revue de Linguistique Romane*, 28, 249–272.
- Baldinger, K. (1984). *Vers une sémantique moderne*. Klincksieck.
- Barlow, M. i Kemmer, S. (ur.). (2000). *Usage-based models in linguistics*. CSLI Publications.
- Blank, A. (2003). Words and concepts in time: Towards diachronic cognitive onomasiology. U R. Eckardt, K. von Heusinger i C. Schwarze (ur.), *Words in time: Diachronic semantics from different points of view* (str. 38–65). Mouton de Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110899979.37>
- Brdar, M. (2017). *Metonymy and Word-Formation: Their Interactions and Complementation*. Cambridge Scholars Publishing.
- Bréal, M. (1924). *Essai de sémantique*. Hachette. (Original work published 1897)

44 Ovdje se uključuju i istraživanja koja je provela Katunar (2015) i (2021) posebno.

- Duff, P. A. (2014). The lexical generation gap: A connectionist account of circumlocation in Chinese as a second language. U G. Kasper i E. Kellerman (ur.), *Communicative Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives* (str. 192–215). Routledge.
- Fillmore, C. J. (1968). The Case for Case. U E. Bach i R. T. Harms (ur.), *Universals in Linguistic Theory* (str. 1–88). Holt, Rinehart and Winston.
- Fillmore, C. J. (1977). The Case for Case Reopened. U P. Cole i J. M. Sadock (ur.), *Syntax and Semantics* (Vol. 8, str. 59–82). Academic Press.
- Filko, M. i Raffaelli, I. (2017). Conceptualization and lexicalization patterns in Croatian and English: Morphosemantic fields related to the concept of 'sight'. U E. Konieczna i R. Kiełtyka (ur.), *English versus Slavic: Lexicon in a Morphological and Semantic Perspective* (str. 89–99). Peter Lang.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. University of Chicago Press.
- Grima, R. i Franklin, S. (2016). A Maltese adaptation of the Boston Naming Test: A shortened version. *Clinical Linguistics i Phonetics*, 30, 871–887.
<https://doi.org/10.1080/02699206.2016.1181106>
- Grzega, J. (2002). Some Thoughts on a Cognitive Onomasiological Approach to Word-Formation with Special Reference to English. *Onomasiology Online*, 3, 1–29.
- Guillaume, G. (1988). *Principi teorijske lingvistike*. Globus.
- Guiraud, P. (1967). *Structures étymologiques du lexique français*. Larousse.
- Ivanova, M. V. i Hallowell, B. (2013). A tutorial on aphasia test development in any language: Key substantive and psychometric considerations. *Aphasiology*, 27, 891–920.
<https://doi.org/10.1080/02687038.2013.805728>
- Jakobson, R. (2008). *O jeziku* (L. R. Waugh i M. Monville-Burston, ur.). Disput.
- Kaplan, E. F., Goodglass, H. i Weintraub, S. (2001). *Boston Naming Test*. Lippincott Williams i Wilkins.
- Katunar, D. (2015). *Ustroj leksikona u konstrukcijskoj gramatici – primjer prijedloga u hrvatskom jeziku* (Doctoral dissertation, University of Zagreb).
- Katunar, D. (2021). *Konstrukcije na razmeđu leksikona i gramatike*. FFPRESS.
- Koch, P. (1999). Frame and Cognition: On the Cognitive Bases of Metonymy and Certain Types of Word Formation. U K.-U. Panther i G. Radden (ur.), *Metonymy in Language and Thought* (str. 139–167). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.09koc>
- Kuna, B. (2006). Nazivlje u tvorbi riječi. *Filologija*, 46–47, 165–182.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar* (Vol. 1, *Theoretical Prerequisites*). Stanford University Press.
- Ljubešić, N. i Klubička, F. (2014). {bs,hr,sr}WaC – Web corpora of Bosnian, Croatian and Serbian. U *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)* (str. 29–35). Association for Computational Linguistics. <https://doi.org/10.3115/v1/W14-0405>
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. U C. K. Ogden i I. A. Richards (ur.), *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism* (str. 451–510). Kegan Paul.
- Marković, I. (2009). Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, 217–241.

- Marković, I. (2012). *Uvod u jezičnu morfologiju*. Disput.
- Martinet, A. (1979). *Grammaire fonctionnelle du français*. Didier.
- Martinet, A. (1989). *Fonction et dynamiques des langues*. Armand Colin.
- Masini, F. (2005). Multi-word Expressions between Syntax and the Lexicon: The Case of Italian Verb-Particle Constructions. *Finnish Journal of Linguistics*, 18, 145–173.
- Mathesius, V. (1975). *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. Mouton de Gruyter.
- Raffaelli, I. (2009). *Značenje kroz vrijeme: Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Disput.
- Raffaelli, I. (2012). The Conceptual Category of 'Light' in Croatian: A Diachronic Perspective. U M. Brdar, I. Raffaelli i M. Žic Fuchs (ur.), *Cognitive Linguistics between Universality and Variation* (str. 383–410). Cambridge Scholars Publishing.
- Raffaelli, I. (2013). The model of morphosemantic patterns in the description of lexical architecture. *Lingue e Linguaggio*, 12, 47–72. <https://doi.org/10.1418/73179>
- Raffaelli, I. (2015a). *O značenju – Uvod u semantiku*. Matica hrvatska.
- Raffaelli, I. (2015b). Morfosemantička struktura hrvatskoga korijena *kus* iz dijakronijske perspektive. U B. Belaj (ur.), *Dimenzije značenja* (str. 211–242). Zagrebačka slavistička škola.
- Raffaelli, I. (2016). Morfosemantička obilježja percepcijskih glagola u hrvatskom. U S. Botica, D. Nikolić, J. Tomašić i I. Vidović-Bolt (ur.), *Zbornik radova Šestog hrvatskog slavističkog kongresa* (str. 375–387). Hrvatsko filološko društvo.
- Raffaelli, I. i Kerovec, B. (2008). Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary. *Jezikoslovlje*, 9, 129–157.
- Raffaelli, I. i Kerovec, B. (2017). The concept of 'taste' in the formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis. *Suvremena lingvistika*, 83, 21–48. <https://doi.org/10.22210/suvlin.2017.083.02>
- Raffaelli, I., Katunar, D. i Kerovec, B. (ur.). (2019). *Lexicalization patterns in color naming: A cross-linguistic perspective*. John Benjamins.
- Raffaelli, I., Chromý, J. i Kopecka, A. (2019). Lexicalization patterns in color naming in Croatian, Czech, and Polish. U I. Raffaelli, D. Katunar i B. Kerovec (ur.), *Lexicalization patterns in color naming: A cross-linguistic perspective* (str. 269–286). John Benjamins.
- Raffaelli, I., Katunar, D., Čulig Suknaić, J. i Filko, M. (2026). Lexicalization patterns in naming production – The case of the Croatian Naming Test. *Anglica Wratislaviensia*. (u tisku).
- Silić, J. i Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga.
- Slobin, D. I. (1987). Thinking for Speaking. *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 435–445.
- Štekauer, P. (2005). Onomasiological Approach to Word-Formation. U P. Štekauer i R. Lieber (ur.), *Handbook of Word-Formation* (str. 207–232). Springer. https://doi.org/10.1007/1-4020-3596-9_9
- Tafra, B. (2005). *Od riječi do rječnika*. Školska knjiga.
- Tafra, B. (2014). Derivatem i leksem. *Suvremena lingvistika*, 77, 77–91.

- Talmy, L. (1985). Lexicalization patterns: Semantic Structure in Lexical Forms. U T. Shopen (ur.), *Language Typology and Syntactic Description III: Grammatical Categories and the Lexicon* (str. 57–149). Cambridge University Press.
- Van Valin, R. (2001). *An Introduction to Syntax*. Cambridge University Press.
- Viberg, Å. (1984). The verbs of perception: A typological study. U B. Butterworth, B. Comrie i Ö. Dahl (ur.), *Explanations for Language Universals* (str. 123–162). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110868555.123>

The Model of Lexicalization Patterns – From a Theoretical Framework to Practical Implementations

The paper presents *the model of lexicalization patterns* in different linguistic contexts, from theoretical and typological frameworks to psycholinguistic research. The model is theoretically grounded in structuralist and cognitive linguistics, particularly in the cognitive linguistic thesis of the lexicon–grammar continuum, based on the assumption that the lexicon and grammar are inseparable. The model lies at the intersection of word–formation, lexicology, and syntax. The focus of the paper is on grammatical processes underlying the formation of lexicalization patterns as well. The paper also examines the relationship between lexicalization patterns and lexicalization and naming, and their role within onomasiological and lexicological approaches to lexeme formation across different linguistic traditions. Special focus is placed on the applicability of the model in typological, as well as psycholinguistic and neurolinguistic research.

Keywords: the model of lexicalization patterns; lexicalization; word–formation; syntax; Croatian

